

Câteva considerații privind geopolitica Orientului Mijlociu

Cristian TUDOR

Indiferent din ce perspectivă ar fi privit, Orientul Mijlociu reprezintă un subiect la modă, care emană un exotism din ce în ce mai periculos și captivant. În zilele noastre, Orientul Mijlociu, prin conflictele sale complexe inter-etnice și inter-confesionale, este un focar de instabilitate. Indiferent de ce tip de Orient Mijlociu vorbim, instabilitatea propagată de această regiune este deja devenită tradițională și continuă să iradieze întregul mapamond.

Orientul Mijlociu rămâne un termen ambiguu. Din punct de vedere geografic reprezintă un subcontinent fără granițe în mod clar delimitate, fiind utilizat ca sinonim pentru Orientul Apropiat, în opoziție cu Orientul Îndepărtat.

Pentru început, am putea percepe Orientul Mijlociu ca fiind o „simplă” regiune. Istoria demonstrează că interesele geostrategice și militare au reprezentat factorul catalizator al denumirilor regiunilor. Cu alte cuvinte, regiunile au fost *botezate* de către inventatorii lor pe baza intereselor acestora și, implicit, a concepțiilor acestor inventatori asupra securității¹.

Termenul *Orientul Mijlociu* a fost inventat de Alfred Thayer Mahan, ofițer și geostrateg din Forțele Navale ale SUA². Militarul american a folosit termenul pentru prima dată în articolul „Gulful Persic și Relațiile Internaționale”, publicat, în 1902, în revista britanică *The National Review*. Acesta sugera că Marea Britanie ar trebui să-și asume responsabilitatea de a menține securitatea în Gulful Persic și zona coastelor acestuia – Orientul Mijlociu – pentru a securiza ruta către India și a supraveghea, în același timp, Rusia³.

Termenul *Orientul Mijlociu* a fost consacrat și mai mult grație lui Sir Ignatius Valentine Chirol⁴, jurnalist și diplomat britanic, în cartea sa *The Middle Eastern Question*, care încorporează o suită de 19 articole publicate în *The Times* în perioada 1902-1903. În 1903 ghilimelele care până atunci îmbrăcau termenul *Orientul Mijlociu* dispar, iar acesta începe să fie utilizat ca atare. Alți specialiști susțin faptul că termenul ar fi fost vehiculat pentru prima dată în Indiile Britanice, în jurul anilor 1850⁵.

În mod oficial sintagma *Orientul Mijlociu* este folosită pentru prima dată de către Lordul Curzon în Camera Lorzilor, la 22 martie 1911, într-o discuție privind situația din regiunea Golfului Persic, a Turciei și a Asiei⁶.

Observăm că termenul *Orientul Mijlociu* a descris, la momentul respectiv, o *zonă de interes* a Imperiului Britanic. Atât Mahan cât și Chirol considerau regiunea importantă din punct de vedere strategic, evaluând-o din perspectiva protejării Indiei. Regiunea Orientului Mijlociu începea să prezinte interes pentru Imperiul Britanic, fiindu-i apreciate calitățile de zonă – tampon dintre India și Europa.

Ulterior britanicii vor prelua, după primul Război Mondial, și majoritatea teritoriilor arabe ce aparținuseră otomanilor. Ca dovadă a asimilării și acceptării termenului de *Orientul Mijlociu*, în 1932 *Royal Air Force Middle East Command* din Irak a fost unit cu *Near East Command* din Egipt, Cairo, noul Cartier General fiind denumit *Middle East HQ*⁷.

Destinele popoarelor din Orientul Mijlociu continuă să fie determinate, ca și în ultimele câteva sute de ani, de puteri occidentale, care la rândul lor au viziuni și interese divergente privind zona în sine. Tocmai de aceea Anglia

trebuia să mai țină cont și de interesele celui mai important aliat al său în regiune, Franța. Acesta este și rațiunea încheierii acordului secret Sykes-Picot, semnat chiar când, cu ajutorul colonelului T. E. Lawrence, fusese declanșată revolta arabă împotriva turcilor.

Cererile franceze se refereau nu numai la Marea Siric (Siria, Liban, Palestina), dar și la Cilicia și la Kurdistanul otoman, care cuprinde regiunea bogată în hidrocarburi Mosul. Miza era, printre altele, reglementarea statutului Palestinei, pe care ambele părți doreau să o aibă sub control. Franța cea *laică* dorea să-și prezerve rolul de protector a creștinătății. S-a convenit provizoriu o împărțire între Marea Britanie și o administrare internațională a locurilor sfinte.

Orientalistul francez Francois Massouile afirmă, însă, că pentru Marea Britanie în realitate acel acord era un pas înapoi. De aceea englezii au hotărât să joace cartea sionismului, interesați să obțină sprijinul comunităților evreiești. Crearea unei vetre evreiești în Palestina și conflictele care ar fi erupt ulterior ar fi permis consolidarea prezenței unui arbitraj britanic și, în consecință, securitatea trecerii prin Canalul Suez⁸.

Mai târziu, datorită importanței strategice a petrolului și a celor două conflagrații mondiale termenul a continuat să fie uzitat pe scară largă. Descoperirea unor cantități uriașe de petrol în Peninsula Arabă, precum și ritmul crescut al migrației evreiești în Palestina au făcut ca aceste teritorii să fie incluse în Orientul Mijlociu al lui Mahan⁹.

Nu trebuie omis faptul că inclusiv locuitorii „Orientului Mijlociu” au botezat acea regiune, prin sintagmele *Maghreb – vest* și *Mashreq – est*, care originează dintr-o altă cră geopolitică, respectiv aceea a primului val al

cuceririlor arabe în nordul Africii, din secolul VII și VIII. Cu toate acestea istoria a demonstrat că nu toate societățile sunt capabile să impună propriile percepții asupra geografiei politice și securității.

În perioada celui de-al doilea război mondial la Washington erau utilizate ambele sintagme, *Near East* și *Middle East*. În esență, după a doua conflagrație mondială *zona de interes* la care ne refeream a fost „preluată” de la britanici, împreună cu numele dat acesteia de către SUA¹⁰. Sesizăm încă o dată modalitatea occidentală de abordare a *Orientului Mijlociu*, dintr-o perspectivă pur realistă. În SUA termenul *Orientul Mijlociu* este uzitat, în mod oficial, pentru prima dată în Doctrina Eisenhower (1957).

Secretarul de stat american John Foster Dulles considera Orientul Mijlociu zona cuprinsă între Libia în vest și Pakistan în est, Siria și Irak în nord, Peninsula Arabă în sud, plus Sudan și Etiopia¹¹. În 1958 Departamentul de Stat al SUA oferea clarificări asupra utilizării termenului *Orientul Mijlociu*, arătând că acesta este sinonim cu termenul *Orientul Apropiat* și cuprinde numai Egipt, Siria, Israel, Liban, Iordania, Irak, Arabia Saudită, Kuwait, Bahrain și Qatar¹².

Washingtonul continuă și în prezent să *extindă* și să promoveze energic atât interesele în regiune, dar și termenul *Orientul Mijlociu*. Singura diferență este că acestui termen i-au fost alăturate conceptele *extins* și *democrație/democratizare*, generând astfel actuala politică a SUA față de zona respectivă, marcată de un realism unic american, după cum afirma Condoleezza Rice¹³, actualul secretar de stat american.

1. Orientul Mijlociu: entitate geostrategică

Orientul Mijlociu se potrivește cel mai bine punctului de vedere realist privind politica internațională¹⁴. Interesele politice internaționale ale inventatorilor și utilizatorilor au cauzat nașterea conceptului. Modificările geostrategice care au survenit pe scena internațională au

marcat o profundă evoluție a intereselor celor care dețineau de la bun început „copyright-ul” conceptului de *Orient Mijlociu*. Astfel, la finalul războiului rece apariția unor noi interese geostrategice a cauzat *lărgirea* conceptului inițial, prin adăugarea republicilor

ex-sovietice central-asiatice. Rațiunea *extinderii* Orientului Mijlociu o constituie necesitatea asigurării accesului la resursele energetice din Asia Centrală.

Termenul *Orientul Mijlociu* se bucură de o doză de criticism datorită eurocentrismului care stă la baza nașterii acestuia. Termenul a fost generat de percepția britanică față de punctul cardinal estic. Estul era perceput ca fiind apropiat, îndepărtat sau mijlociu. Acesta reflectă poziția geografică a regiunii având ca punct de referință Marea Britanie, fiind uzitat pentru prima dată în Europa, în ciuda faptului că Mahan era american. Impunerea termenului din exterior, tratată dintr-o perspectivă generică, reflectă o serie de relații de putere pe care le vom sesiza și în cazul evaluării efectelor negative produse de politicile statelor occidentale de a *democratiza* Orientul Mijlociu, sau cel puțin a *promova* democrația în acest areal.

Cu alte cuvinte, înțelegem conceptul de Orient Mijlociu *per se* ca o invenție geostrategică, care derivă dintr-o viziune occidentală asupra securității. Orientalistul francez Francois Massoulie descrie cel mai elocvent realitățile regionale prin afirmația „Orientul Mijlociu din secolul XX este, de fapt, o creație anglo-franceză, străină de dinamicile proprii ale acestei regiuni”¹⁵.

Orientul Mijlociu este abordat de către *vestici* având ca fundamente următoarele: asigurarea accesului nerestricționat la resursele energetice la prețuri rezonabile, soluționarea diferendului israeliano-palestinian, limitarea apariției vreunei puteri regionale cu aspirații hegemonice, promovarea Islamului moderat și încercarea limitării fundamentalismului islamic, dar și susținerea regimurilor politice *prietene*, dar dictatoriale.

În esență, după cum am mai arătat, situația actuală nu diferă de perioada de început a

secolului XX. Mecanismul este similar: interesele marilor puteri, precum și percepția occidentală a amenințărilor de securitate din acest areal au definit, ca și în timpul lui Mahan, ceea ce înțelegem azi prin termenul *Orientul Mijlociu*. Un exemplu elocvent în acest sens îl oferă cercetătorul turec Pinar Bilgin, care arată că viețile femeilor din Kuweit și Arabia Saudită sunt puse în pericol nu numai de capacitățile militare ale vecinilor săi din Golful Persic, dar și de către caracterul conservator al propriilor lor regimuri care restricționează drepturile femeilor sub acoperământul tradiției religioase.

Această abordare tipologică a Orientului Mijlociu a servit și negativ intereselor statelor care au promovat-o inițial. Conducătorii regionali, a căror percepție a riscurilor de securitate nu era în convergență cu cea a inventatorilor *Orientului Mijlociu*, au început să exploateze în beneficiu intern percepțiile vestice asupra securității regionale. Aplicând ceea ce R.B.J. Walker numea prezentarea *exteriorului* drept pericol pentru a putea menține pace în *interior*, conducătorii regionali exploatau, practic, oportunități de securitate generate de simpla percepție de securitate a celor din *exterior*. Această practică adoptată de o serie de regimuri arabe întărește securitatea statului, privit ca principal instrument de contracarare a amenințărilor *din exterior*, dar diminuează drastic securitatea umană, individuală, creând practic un mecanism periculos de menținere în viață a regimurilor polițienesci din această regiune.

În concluzie, *Orientul Mijlociu* de astăzi este beneficiarul unei cantități uriașe de *stabilitate* de sorginte occidentală, injectată preponderent cu mijloace militare, cu obiective variate, printre care promovarea libertății și democrației - elementul central al actualei politici a SUA față de regiune.

2. Orientul Mijlociu: o perspectivă arabă

Orientul Mijlociu constituie o regiune de o complexitate incontestabilă, marcată de o volatilitate deja devenită tradițională, care, după cum arăta Walid Al-Moualem¹⁶, șeful

diplomației siriene, continuă să se confrunte cu provocări multiple.

După cum este firesc, provocările regionale sunt percepute în mod diferit de

fiecare stat din regiune. Acest mecanism a generat fenomenul interdependențelor de securitate, transformând regiunea în ceea ce Berry Buzan numește complex de securitate. Conștientizarea existenței acestui complex de securitate a făcut ca Orientul Mijlociu să fie adesea confundat cu lumea arabă și vice-versa.

Perspectiva arabă a *Orientului Mijlociu* emană din conceptul de securitate națională arabă, care, după cum este firesc, definește o serie de preocupări panarabe¹⁷ de securitate. Percepția securității dintr-o perspectivă naționalistă arabă este de fapt reacția statelor arabe, inițiată la începutul războiului rece, la încercările Washingtonului sau Moscovei de a câștiga sfere de influență în regiune.

În teorie, după cum afirmă S. Al-Husaril (1880-1969), unul dintre primii teoreticieni ai panarabismului, naționalismul arab nu se reduce doar la locuitorii Peninsulei arabe, după cum el nu se reduce numai la musulmani. Acesta considera că arabii sunt, de fapt, o singură *umma*, iar actualele diferențe ca și divergențe între statele arabe (politice, economice, legislative, administrative) ar fi toate moșteniri ale epocilor de ocupație¹⁸. Un sentiment arab apăruse în secolul VII în sânul islamului care reunise într-un proiect comun triburile rătăcite din deșertul peninsulei. Naționalismul arab contemporan, care și-a mai aflat expresia cea mai deplină în scrierile lui Michel Aflaq (1910-1989), întemeietor al partidului *Baath*, este, în realitate, o utopie voluntaristă. Ridicându-se totodată împotriva divizărilor de după război, panarabismul afirmă conceptul de națiune arabă într-un moment în care împrejurările făceau ca realizarea lui să fie mai dificilă decât niciodată¹⁹.

Problematica *Orientului Mijlociu* este tratată în lucrarea de față pornindu-se de la premisa inexistenței unei *lumi arabe* per se. Societatea arabă contemporană, care, cel puțin la nivel conceptual, este percepută drept transnațională, este într-adevăr arabă, dar neomogenă și neunitară, relativ similară celei din secolul VII, cu interese naționale statale. *Lumea arabă* actuală, înțeleasă de unii observatori drept o construcție societală, reflectă, din perspectiva autorului,

incapacitatea popoarelor arabe de desăvârșire a sentimentului național arab (panarabismul). Lumea arabă nu există decât ca eventuală macro-regiune geopolitică generată de interesele regionale ale marilor puteri occidentale.

S-ar putea spune că la eșecul desăvârșirii panarabismului a contribuit și Islamul (perceput de către naționaliștii arabi drept un patrimoniu național, un element esențial al istoriei naționale a arabilor), deoarece a dat naștere dilemei *mai întâi patria sau religia?*

În secolul VII apariția Islamului – religie revelată în limba arabă – a reprezentat în primul rând un factor coagulant al arabilor care existau de dinainte, divizați, în Arabia. Faptul că revelația coranică s-a produs în limba arabă i-a făcut pe arabi să acționeze ca un popor ales și să se simtă responsabili de propagarea mesajului popoarelor non-arabe.

Istoria arabilor este greu de separat de istoria Islamului, începând din secolul al VII-lea, când “un profet arab a proclamat la Mecca o nouă religie, provocând o răsturnare politică și socială ale cărei efecte nu încetează a se face simțite”²⁰. Istoria arabilor de dinainte de apariția Islamului este relativ cunoscută, până în secolul al IV-lea. Arabii erau *nomazi* prin excelență, acesta fiind de altfel sensul inițial al cuvântului arab (Nadia Anghelescu: 2002). Constituirea imperiului arabo-islamic, cu granițe din China până în Pirinei, a făcut ca semnificația termenului arab să însemne *vorbitor de limbă arabă* și să fie validă inclusiv în prezent.

Inabilitatea popoarelor arabe de a acționa unitar nu este o noutate, dar nici strict efectul geopoliticii actuale și a promovării intereselor naționale. *Lumea arabă* contemporană se comportă în aceeași termeni în care arabii, aici în sensul lor de nomazi, reacționau la efectele socio-politice ale apariției islamului, greu de gestionat de către niște popoare preponderent analfabete²¹.

Istoria islamului cunoaște cel puțin trei războaie civile, dintre care două chiar în primul secol după moartea profetului Muhammad (632). Conflictul armat intermusulman a fost o constantă în viața comunității, din motive de care nu este

întotdeauna responsabilă religia islamică, ci mai degrabă zona în care aceasta și-a întemeiat statul, care a fost permanent afectat de invazii barbare provenind din Asia²². În această privință islamul a fost un veritabil factor civilizator al acestor barbari, fie ei mongoli sau turci, dar un factor care a și plătit prețul acestei interacțiuni cu barbarii, fiind victima convulsiilor sociale, politice și economice provocate de „veneticii stepelor”²³.

Nivelul de educație a profetului Muhammad continuă să reprezinte un subiect controversat. În Coran, surele 7:157, 158 și 29:47, 48,49, îl descriu pe Muhammad ca fiind *ummi*, ceea ce în araba contemporană literară înseamnă analfabet. O serie de orientaliști²⁴ consideră că termenul *ummi*, care i se aplică în Coran, nu înseamnă analfabet, ci *om de rând*, necunoscător al legii divine.

În traducerea sa George Grigore folosește termenul neînvățat pentru a interpreta *ummi*. În Coran, sura 96:1-3, îngerul Gabriel, care îi dictează profetului mesajul în întregime, utilizează verbul *qara'*, la imperativ, *iqra'*, după cum urmează: „Citește! În numele domnului tău care a creat. Care l-a creat pe om din sânge încheșat. Citește! Domnul tău este cel mai nobil”. Cheia, se pare, constă în modalitatea de înțelegere a verbului *qara'*, care se interpretează *recitare* sau *predică*, urmând ca mai târziu să fie utilizat sensul de „culegere de revelații sub formă scrisă”²⁵. O serie de versiuni ale traducerii Coranului în limba engleză evită să traducă termenul *ummi*.

Fără a intra în detaliile contradicției academice asupra nivelului educației profetului Muhammad, în secolul VII, în perioada apariției Islamului, majoritatea arabilor primei generații de musulmani erau analfabeți. Bernard Lewis subliniază faptul că arabii au putut cuceri țările și imperiile civilizate din jurul deșertului lor, însă ei au trebuit să accepte și să preia organizarea statală a acestora, începând cu modul de impozitare și percepere a impozitelor, mergând până la instituțiile de învățământ. El spune la un moment dat că "dacă Persia a fost islamizată, islamul a fost și el iranizat."

Cu toate acestea, Islamul fără arabi nu ar fi putut fi ceea ce este azi, precum nici arabii nu

ar fi ceea ce sunt azi fără islam. Această interdependență este esențială pentru deprinderea substratului socio-religios care a marcat istoria poarelor arabe și devenite arabe²⁶, după moartea profetului Muhammad, în 632. Dominique Sourdel consideră că fără islam arabii ar fi fost incapabili de altceva în afara unor infiltrări sporadice în teritoriile învecinate; pe de altă parte, fără arabi și fără spiritul lor războinic islamul nu ar fi putut declanșa această vastă mișcare ofensivă, ale cărei consecințe politice aveau să rămână complet imprezvizibile chiar și pentru aceia care o declanșaseră.

Astăzi islamul în cadrul său contextual contemporan poate fi o arie geopolitică, un spațiu istoric, un câmp socio-cultural în care se înscrie *umma* islamică în devenirea ei, o comunitate care reprezintă aproape un sfert din omenire. Referințele care atestă unitatea comunității islamice nu pun în evidență totuși o lume monolitică²⁷. Ele nu pot masca asperități de ordin sociologic, clivajele religioase, antagonismele politice ținând de opțiunile ideologice ale fiecărei componente a *umma*.

Dintr-o perspectivă naționalist-arabă *Orientul Mijlociu (Arab)* ar trebui să reprezinte, de fapt, un *sistem regional arab*. Privind *Orientul Mijlociu* prin optica panarabismului putem înțelege mai bine evoluția relațiilor de putere dintre statele arabe, sau, mai bine spus, năzuința acestora către realizarea națiunii arabe. Preocupările de securitate ale acestor state sunt, de multe ori, diametral opuse, dar interdependente în cele mai multe cazuri și, în mod cert, diferă, uneori drastic, față de cele ale celorlalți actori *nearabi*, respectiv Iran, Israel și Turcia. Această viziune intră în coliziune cu percepția occidentală asupra regiunii *Orientului Mijlociu*, care este *inter alia* perceput ca fiind un mozaic etnic. În final, prezintă relevanță sporită inclusiv faptul că la nivelul populațiilor arabe nu s-a putut agree o definiție comună pentru ceea ce înseamnă *arab* – aspect de multe ori neglijat de către specialiști.

Profesorul egiptean Bahgat Korany consideră că *lumea arabă* nu este doar un conglomerat de state suverane care

interacționează în condițiile impuse de anarhia internațională. Acesta pune accentul pe aspectele non-militare ale securității, respectiv cele societale, subliniind importanța identității și a prosperității. Preocupările de securitate ale diverșilor actori din spațiul arab diferă în mod substanțial, în funcție de nivelul de dezvoltare socio-economic. Nu trebuie omis faptul că securitatea unui stat arab de multe ori se confundă cu securitatea regimului aflat la putere în respectivul stat arab.

LSA promovează securitatea statală, omițând să se refere la securitatea societală în lumea arabă. În consecință, este lesne de înțeles că în lumea arabă, ca peste tot, securitatea este de mai multe feluri. Sunt agende locale, regionale și internaționale. Sesizăm existența intereselor domestice ale regimurilor și interesele majore ale marilor forțe internaționale. Elementul central care este absent în acest tablou reprezintă dimensiunea socială a securității, securitatea umană, societală. În lumea arabă sunt rare momentele în care se poate spune că individul este beneficiarul principal al securității.

Orientul Mijlociu mai este și al musulmanilor. Problema este că în acea regiune musulmanii tind să devină islamiști. Islamistul, în comparație cu musulmanul – care este caracterizat printr-o moderație vizibilă și cuantificabilă – este musulmanul fundamentalist-extremist, care ideologizează și politizează Islamul, interpretându-l arhaic, în funcție de varii interese, precum cel cu caracterul cel mai notoriu, restabilirea califatului islamic, sau desăvârșirea războiului sfânt împotriva SUA și a puterilor occidentale, etc.

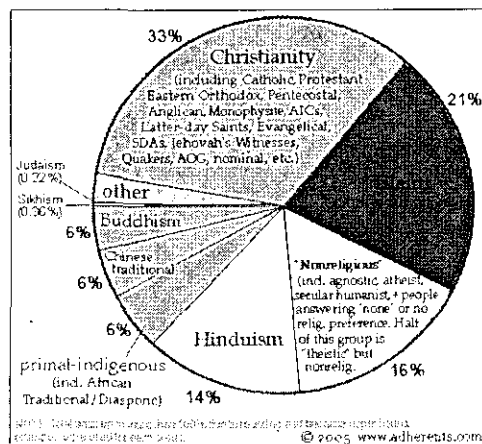
Adesea mulți observatori confundă lumea musulmană cu lumea arabă și cu Orientul Mijlociu. Nu este nevoie să mai subliniem faptul că majoritatea musulmanilor de pe glob nu se situează în lumea arabă, sau în Orientul Mijlociu. Potrivit site-ului deja consacrat și recunoscut în domeniu, www.adherents.com, la acest moment la nivel global există 1,5 miliarde de musulmani și 2,1 miliarde de creștini. Este deja elementar faptul că numărul cel mai crescut de musulmani se află în Asia și

nu în Orientul Mijlociu. Numai în Indonezia există peste 200 de milioane de musulmani și în Pakistan și India peste 150 de milioane în fiecare²⁸.

Și în cazul Orientului Mijlociu musulman amenințările și percepțiile de securitate diferă. Pentru unii islamiști, spre exemplu, amenințarea supremă de securitate constă în nivelul sporit de influențe neislamice care originează din exteriorul acestui areal, cu toate că nu există o definiție unanim acceptată cu privire la ce este și nu este islamic. Unii consideră influența occidentală neislamică, pe când alții consideră neislamic faptul că Regatul Islamic al Arabiei Saudite a permis trupelor SUA să calce pe pământurile sfinte, sau chiar și naționalismul arab²⁹.

Orientul Mijlociu nu poate fi analizat exhaustiv, numai prin evaluarea conflictelor care se petrec în această arie geografică și prin evaluarea *real politik*-ului cu care terți actori și-au urmărit machiavelic – și continuă să o facă – interesele în regiune.

Orientul Mijlociu va fi în continuare rezultatul intersecției unor percepții statice, de natură militară, asupra securității regionale, care derivă din concepții de securitate diferite, generate de modurile alternative în care este privită, înțeleasă și dorită lumea. În concluzie, Orientul Mijlociu poate fi privit și înțeles drept o invenție geopolitică, ale cărei jocuri sunt toate cu sumă nulă și unde principiul guvernant este *power politics*. Probabil că lucrurile ar fi stat altfel, dacă în Orientul Mijlociu nu ar fi existat petrol.

NOTE

¹ Pinar Bilgin, *Whose Middle East? Geopolitical Inventions and Practices of Security*, International Relations, 2004.

² Roger Adelson, *London and the Invention of the Middle East: Money, Power and War, 1902-1922*. Yale University Press, New Haven, 1995.

³ Alfred Thayer Mahan, *Persian Gulf and International Relations*, The National Review, September 1902, pag. 27-45.

⁴ Roger Adelson, *London and the Invention of the Middle East: Money, Power and War, 1902-1922*. Yale University Press, New Haven, 1995.

⁵ Peter Beaumont, Gerald H. Blake, J. Malcom Wagstaff, *The Middle East: A Geographical Study*. David Fulton, London, 1988.

⁶ *Ibidem*.

⁷ C. G. Smith, *The emergence of the Middle East*, *Journal of Contemporary History*, vol. 3, No. 3, July 1968.

⁸ François Massouile, *Conflictele din Orientul Mijlociu*, Ed. Bic All. București, 2003.

⁹ Pinar Bilgin, *op. cit.*

¹⁰ Sedat Laciner, *Is there a place called Middle East?*, The Journal of Turkish Weekly, 2 iunie 2006.

¹¹ Roderic Davison, *Where is the Middle East*, Foreign Affairs, 38, 1960.

¹² *Near East' is Mideast*, Washington Explains, The New York Times (August 14, 1958).

¹³ Condoleezza Rice, *Foreign Affairs*, July-August 2008.

¹⁴ Joseph Nye, *Descifrarea conflictelor internaționale*, Ed. Antet, București, 2005.

¹⁵ François Massouile, *op. cit.*

¹⁶ În alocuțiunea susținută în calitate de șef al delegației siriene la cea de-a 63 sesiune a Adunării Generale a Națiunilor Unite, New York, 27 septembrie 2008.

¹⁷ Pinar Bilgin, *op. cit.*

¹⁸ A. Abdel-Malek, *La pensée politique arabe contemporaine*, Le Seuil, Paris, 1971.

¹⁹ François Massouile, *op. cit.*

²⁰ Dominique Sourdel, *Istoria Arabilor*, Ed. Corint, București, 2002.

²¹ Alfred-Louis de Prémare, *Les Fondations de l'Islam*, Seuil, 2002.

²² George Grigore, *Problematica traducerii Coranului în limba română*, Editura Ararat, București, 1997

²³ Bernard Lewis, *The Middle East*, Touchstone, New York, 1995.

²⁴ Nadia Angheliescu, *Introducere în Islam*, Ed. Enciclopedică, București, 1993.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Ne referim aici la mawali, noii convertiți, care au jucat un rol tot mai important între cuceritori și supușii nemusulmani. Dinastia omeyyazilor s-a stins tocmai datorită faptului că s-a străduit să conducă umca eterogenă a teritoriilor cucerite cu ajutorul unor conducători, în principal arabi, fără a face apel decât într-o foarte mică măsură la noii convertiți și la băștinașii nemusulmani.

²⁷ Ali Mérad, *Islamul Contemporan*, Ed. Corint, București, 2003.

²⁸ US Department of State International Freedom Religious Report 2008.

²⁹ Pinar Bilgin, *op. cit.*